

KUCOR TAMARA

A historizmus és a szecesszió mezsgyéjén

Adalék Bácskossuthfalva építészettörténeti kutatásaihoz

Bácskossuthfalva (korábban Ómoravica)¹ építészeti örökségével eddig elenyészően foglalkozott a szakirodalom. Az egyik első komolyabb művészettörténeti feltérképezést Baranyi Anna készítette 1977-ben, amelyben a Posta utca művészettörténeti topográfiáját vázolta fel (BARANYI 1977). Jelen rövid tanulmányban Baranyi Anna kutatásaiból kiindulva és azokra támaszkodva további adatokkal szolgálunk Bácskossuthfalva historizáló és szecessziós építészetéről, a helyi ornamentika jellegzetességeiről, valamint a falu építőmestereiről.

Bácskossuthfalva gazdasági élete a 19. és 20. század fordulóján fellendülőben volt: a mezőgazdaságon alapult ugyan, de már számos, arató- és cséplőgéppel rendelkező gazda vállalkozott is a faluban. Létrejött az Omoraviczai Közgazdasági Bank, megkezdte működését – az építkezés szempontjából igen fontos – Götter-féle téglagyár, és felépült a harmadik malom (BESNYI 2016: 25). A közlekedési infrastruktúra kialakítása is hozzájárult az általános fejlődéshez: 1908-ban megérkezett az első vasúti szerelvény a faluba. Bácskossuthfalván a Szabadka–Cservenka vasútvonal haladt át, amely gyorsabbá és praktikusabbá tette a kapcsolatot a többi településsel, de az Osztrák–Magyar Monarchia többi nagyvárosával is. A falu tehetősebb lakossága ezáltal egy új életformával ismerkedhetett meg, és ez a hatás idővel az építészetben is megmutatkozott. A 19. század utolsó évtizedeiben valósággal átváltozott a falu arculata: az addig főként vert falú parasztházak mellett nagyszámú historizáló polgári ház épült fel, majd pedig egy új stílusirányzat, a szecesszió is megjelent a település építészetében, főként a lakóépületek homlokzatainak dekorációjában.

Helyi építőmesterek: Schumacher Károly, Schumacher János és Gulyás János

A századfordulón épült neoreneszánsz stílusú épületek megjelenése Schumacher Károly (1848, Cservenka – 1922, Bácskossuthfalva) építőmesternek köszönhető. Nagy szakmai tudással rendelkező mester volt, akinek vezető szerepe volt a falu építészei között. Schumacher építette a Faluházát (1880), az Ungár-házát, a jegyzőlakot (1902), a Dévay-házát, és a későbbi gyógyszerártár épületét a mai Szent István utcában (BESNYI 2016: 25).

Schumacher Károlyról nagyon kevés adatunk van, de 1987-ben, a *Magyar Szóban* megjelent Bálint Lajos bácskossuthfalvi kőműves hiánypótló visszaemlékezése, aki tőle tanulta ki a szakmát. A következőket vallotta mesteréről és annak munkásságáról: „1908-ban álltam el inasnak. Schumacher Károly volt a mesterem, amikor elszegődtem hozzá, még nem sejtettem, hogy egyszer rokonságba kerülök vele. Hogy az egyik unokáját veszem el feleségül. Német ember volt, törte a magyart, Cservenkáról telepedett át Moravicára. Ő vállalta itt a szebb épületeket. Csak példának mondom, hogy a katolikus templommal szemben a Dévay-féle házát is ő építette, meg azt is, ahol ma a gyógyszerártár van, azután az Ungár-féle házát. Ezeket szerintem mind műemlékké kellene nyilvánítani, nem azért, mert a feleségem öregapja, az én mesterem építette őket, hanem mert egy korszakot jelölnek a falu építészetének történetében. A mester, aki fölhúzta azoknak az épületeknek a falait, már elporladt, maguk a házak is igencsak megvénültek, de az a kisasas is, aki a mester keze alatt tanult, és aki magának most mindezt elmondja, közelebb van a százhoz, mint a nyolcvanhoz. Abban az időben mi Schumacher Károlynál mindenekelőtt a falazást tanultuk, aztán belső pucolást, külső pucolást, a homlokzati rész elkészítését; egyszóval a pincétől a mennyezetig minden a kőműveseké volt, a többi, vagyis a tető az ácsoké, megjegyzendő azonban, hogy a tető cserepezése is a kőművesekhez tartozott. A városokban külön cserepező mesterek voltak, ilyen mesterek falun a mai napig nincsenek, ezt a kőművesek végzik el. A mesterem négy-öt inással és három-négy segéddel dolgozott. Az inasok mind helybeliek

1. kép: Schumacher Károly háza. Fotó: Hevér Miklós

voltak, a segédek eleinte Cservenkáról hozta a mester úr” (*Magyar Szó*, 1987. augusztus 19., 12). Mindezek mellett még megjegyzi, hogy a mesterén kívül még két kőműves dolgozott a faluban: Fekete János és Juhász János.

Saját házát a Posta utca és a Mátyás király utca sarkán építette fel a 19. század végén (BARANYI 1977: 55). A neoreneszánsz kialakítású homlokzat függőlegesen három részre tagolódik és ezeken két-két ablak helyezkedik el (1. kép). A középső ablakpár felett egy timpanon helyezkedik el, ennek a közepén egy kartusban a háztulajdonos iniciais (SK) helyezkednek el, az felett pedig egy mezőben a mesterségére utaló attribútumok: csiszoló, kőműveskanál, spakli, habarcsos vödör (2. kép).

A neoreneszánsz stílusú Ungár-házat (Pacséri út 14.) is Schumacher Károly építette. A háznak irodalomtörténeti jelentősége is van, hiszen ott zajlott le a híres leányszöktetés, amely alapötlet gyanánt szolgált Mikszáth Kálmánnak *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regénye megírásához. A zsidó nagybirtokos Ungár család bácskossuthfalvi földszintes háza neoreneszánsz stílusú; de nem csak itt volt lakásuk, hiszen a család

2. kép: Schumacher Károly iniciáléi saját házán, mögötte a mesterségére utaló attribútumok. Fotó: Hevér Miklós

néhány tagja Szabadkán is élt (PETERDI 2010: 253). Ungár Józsefnek a mai Đura Đaković utca 10. szám alatt található szabadkai egyemeletes bérháza szecessziós stílusban épült Macskovics Titusz és Salga Mátyás tervei alapján (VUJNOVIĆ–ALADŽIĆ–GRLICA 2004: 141). A szecesszióban bővelkedő Szabadka és Bácskossuthfalva nem fekszenek messze egymástól, minden bizonnyal kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok is léteztek közöttük, így módon az új stílusú építészet hatása Szabadkáról is áterjedhetett a falura. Ne feledjük, hogy a vasútvonal kiépítésével a kapcsolattartás is hatékonyabb lett, és az Ungároknak sem véletlenül volt több lakóházuk a szabadkai vasútállomás közelében.

Schumacher Károly fia, Schumacher János² is építómesterként tevékenykedett a faluban, hozzá kötődik a szecessziós stílusú óvoda felépítése (Táncsics Mihály utca 8.)³ (3. kép). A Vállalkozók és Iparosok Lapjából tudjuk, hogy a Kossuthfalva községi elöljáróság 1910. január 20-án hirdette meg a versenytárgyalást az óvoda felépítésére (*Vállalkozók és Iparosok Lapja*, 1910. február 5., 9). A hirdetményben többek között az áll, hogy az

3. kép: A régi óvoda épülete 2016-ban. A szerző felvétele

Óvoda felépítésére a költségvetésből 17 512 korona van előirányozva; az építés azonnal megkezdendő, és hogy az építéshez kizárólag a magyar szent korona országainak területén előállított anyagok használhatók fel, valamint csakis magyar honos iparosok és munkások alkalmazhatók. Az óvoda árlejtésének eredményéről a Pesti Napló 1910 márciusában a következőképp számolt be: „Az 17 512 koronával előirányzott óvoda építésére ajánlatot tettek: Gulyás János (Kossuthfalva) 5%, Heine és Pfeiffer (Pacsér) 6%, és végül Schumacher János (Kossuthfalva) 5% áremeléssel, kinek ajánlata el is fogadtatott.” (*Pesti Napló*, 1910. március 20., 3). Tehát az épületet 1910 márciusa után kezdték el építeni, a használatba vételének időpontja pedig egyelőre nem ismeretes.

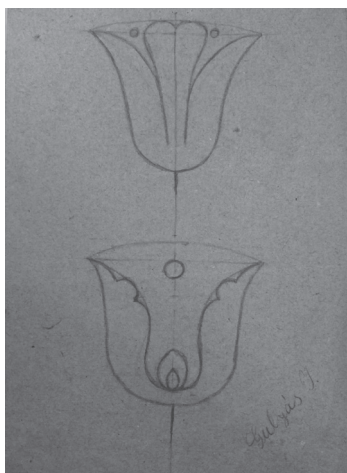
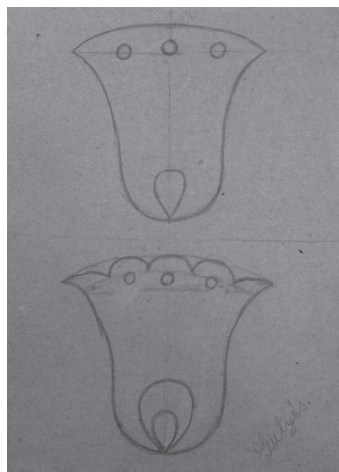
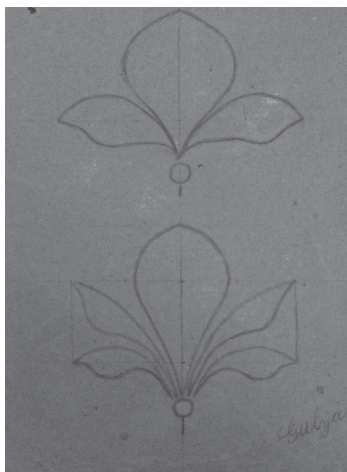
Az óvoda homlokzata függőlegesen három részre tagolódik. A középizalitat hangsúlyos oromzatának hullámzó végződése nem tipikusan szecessziós, inkább az úgynevezett parasztkorok házak oromzatára emlékeztet. Ez a kapcsolat nem is annyira véletlen, egyrészt azért, mert az

építészek nagy része nem mindjárt szecessziós épületeket tervezett, így az eklektika és a szecesszió olykor keveredik, másrészt a szecesszió vonalvezetése és tömegformálása sokkal közelebb áll a barokk stílushoz, mint mondjuk a nyugodt, kiegyensúlyozott reneszánszhoz vagy klaszszicizmushoz.

Ami az oromzaton található díszeket illeti, a középső szárnyas angyalfej a legszembetűnőbb, kétoldalt maszkok, valamint szőlőfürtök láthatóak. Az angyalfej az épület funkciójára utal, az óvodákat a 19. század folyamán angyalkertnek hívták (VUKOV RAFFAI–MIKUSKA 2018: 180). A férfimaszkok gyakran fordulnak elő az építészet díszítőelemeként a historizmusban, de groteszk megjelenési elemei a szecesszióknak is. Ezeket növényi levelek veszik körül kétoldalt. A szőlőfürtök, a szőlőművelés és a borászat elterjedésére utalnak, Bácskossuthfalván ugyanis a 19. század közepén 400 hold szőlőültetvényt jegyeztek (BESNYI 2016: 18).

Figyelemre méltó az épületen található kovácsolt vas zászlótartó, különösen a rajta lévő tulipánok, amelyek a tulipánmozgalom nyomait mutatják. Az 1905-ben indult mozgalom a magyar termékek vásárlását szorgalmazta, a cél pedig a magyar ipar fellendítése volt az osztrákkal szemben. Akik ez mellett álltak ki, tulipános jelvényt viseltek, és a termékeken is alkalmazni kezdték a tulipán szimbólumot, ami a hazai ipar támogatásának egyik formája volt.⁴

A *Pesti Napló* hirdetményében felmerül Gulyás János építőmester neve is. Gulyás János 1878. augusztus 12-én született Magyarokánizsán. 1904. április 14-én kötött házasságot Méhes Juliannával, aki jól szituált családból származott. Moravicán éltek. Három gyerekük született: József (1904), Julianna (1907), Rozália (1910). Az első világháborúban tűnt el.⁵ Ugyan nem járt sikerrel az óvoda árlejtésén, de dédunokája, Losonc Csáti Szabó Márta elmondása szerint ő építette az úgynevezett Kocsis-házat (Topolyai út 1.) és a bácskossuthfalvi vasútállomás építkezésén is dolgozott. Gulyás János építészeti tevékenységéről tanúskodnak megmaradt vakolatdísz-tervezési rajzai is, amelyek az első világháború előtt készültek. Főként florális motívumokat rajzolt meg – herelevél, nőszirm, tulipán –, amelyek népművészet ihlette szecesszió szellemét tükrözik. Nagy precizitással, körzővel és vonalzóval tervezte meg őket, grafit- és

4–6. képek: Gulyás József vakolatdész-tervrajzai

színes ceruzát használva. Sajnos Bácskossuthfalván egy homlokzatról se köszönnek vissza ezek a díszek. Az efféle vakolatdíszek általában a ház oromzatára kerültek, a padláslyuk mellé, ahol megjelenhetett még a ház felépítésének éve és a tulajdonos monogramja. A motívumok gazdagsága elsősorban az építetető anyagi helyzetétől függött, de az építőmester ügyességétől és kreativitásától is (SZILÁGYI–KERNER 2019: 88). Gulyás János megmaradt vakolatdész-tervrajzai 2021-től a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteményének részét képezik (4–6. képek).

Szecessziós ornamentika: félkörös ablakdíszek, csüngők, rózsák

Bácskossuthfalván háromféle, szecesszióra jellemző motívum lelhető fel: a gombafejszerű félkörös ablakdísz, a csüngő motívum és a rózsák. A rózsamotívum kivételével leginkább a bécsi, geometrikus szecesszió képviselteti magát.⁶ A bécsi szecessziót a linearitás, a vertikálisokra való törekvés, a klasszikus elemek és a homlokzatok limitált, geometrikus díszítése jellemzi, míg a szecesszió magyaros változata gyakran népművészeti ihletésű. Meg kell jegyezni, hogy a legtöbb épület és rajta lévő motívumvilág – a sematizált, leegyszerűsített formák – a késői szecesszió példája, amely már átnyúl a két világháború közötti időszakba.

A valamikori Korona – majd később Aranyhordó – kávéház és szálloda a századforduló tájékán épülhetett, így voltaképpen Bácskossuthfalva egyik szecessziós elemekkel rendelkező legkorábbi épületének mondható. A faluközpont arculatát döntően meghatározza, L alaprajza van, és sarokbejáratával kiválóan illeszkedik az útkereszteződésbe. A palatető napjainkra már kifakult, halványan azonban még látszódik a mintázata. Néhány ajtó és ablak a sok átalakítás ellenére is még az eredeti, mellettük jellegzetes csüngő minták ékesítik a homlokzatot.

Az óvoda ablakai felett lévő félkörös, gombafejre hasonlító dekoráció nagy hatással volt a falu többi lakóházának vizuális kialakítására. Ez a motívum vagy önállóan jelenik meg, vagy pedig másmilyen díszítőelemekkel kombinálják. Számos bácskossuthfalvi parasztháza is megjelenik a gombafejszerű félkör az ablak felett. Ezek oromzatán az 1927-es évtől egészen 1940-ig terjedő évszámok olvashatóak le. Ez nem feltétlenül az építés dátumát, hanem a tatarozást jelölheti (SZILÁGYI KERNER 2019: 88). A gombafejszerű félkörös ablakdísz ugyanabban az időszakban, amikor az óvoda épült, Ausztria különböző részein is jelen volt (lásd SCHUBERT 2012: 80). Ez azt tanúsítja, hogy az olyan kis vajdasági települések, mint Bácskossuthfalva, nem sokkal maradtak el az európai törekvésektől, és igyekeztek lépést tartani a nagyvárosi trendekkel.

A csüngő szalagok a bécsi geometrikus szecesszió világának az egyik ismétlődő motívumai. Feltételezhető, hogy a függőleges csüngő növényi eredetű ornamentumnak az absztrakciója. A csüngő motívum több

épületen előfordul. Az Ivan Modrčin utca 2. és a Szent István utca 25. alatt található házakat pedig szinte azonos, a kései lineáris szecesszió szellemében készült, geometrizált csüngő díszíti (7. kép). A különbség a vertikális csüngő végződésében van: az egyiknél szögletes, míg a másikon kerek. A felépítésük dátuma nem ismert, de a szinte megegyező vakolatdíszítés arra utal, hogy nagyjából egy időben épülhettek, és az ismeretlen építőmester kézjegye is tetten érhető.

7. kép: Lineáris csüngő a Szent István utca 25. számú házában. A szerző felvétele

A rózsza az egyik leggyakoribb ábrázolás a népművészetben, onnan vette kölcsön a szecesszió, s gyakran kapcsolódik hozzá szimbolikus jelentés is (BECHTOLD 2017: 39). A Kossuth Lajos utca 18. száma alatt álló látványos családi ház a 20-as években épült. A középrizalit hullámzó oromzata teszi igazán különlegessé (8. kép). Az oromzat felületén a minta három részre oszlik, ami pávafarok mintát sejtet. Az eresz alatt frízszerű díszítés található, amelyet szegfűvirágok képeznek. Az ablakokat vörösre színezett rózsacsokrok, felül pedig hat apró rózsabimbó keretezi. Mindezek a motívumok együttesen népies, magyaros jelleget kölcsönöznek az épületnek, így az a szecesszió magyaros változatának a legkifejezőbb példája Bácskossuthfalván.

Nagyon hasonló dekoráció található néhány házzal odébb, a Kossuth Lajos utca 34-es szám alatt. Maga az épület inkább historikus jellegű, de a homlokzatra, az ablakok köré szecessziós ornamenseket helyeztek. A különbség az, hogy a vakolatdísz nem kapott külön színezést, és itt csak

egy szál rózsza van, viszont az ablakot körülvevő csipkés mintázat szinte azonos. Valószínűleg ez a két ház is ugyanaz az építőmester munkája.

8. kép: Kossuth Lajos utca 20. – a szecesszió magyaros változatának a legkifejezőbb példája Bácskossuthfalván. A szerző felvétele

Gellér-féle ház

A Táncsics Mihály utca 5. szám alatt – az óvoda közvetlen közelében – található egy családi ház, amely 1927-ben épült Gellér Ferenc módos helybeli gazda megrendelésére. A homlokzatot dekoratív lizénák tagolják három mezőre. Mindegyik mezőben két ablak van, amelyek felett a félkörös minta szintén megtalálható, azzal, hogy itt színes, türkiz és rozsdaszínű kerámialapokkal is kiegészítették (9. kép). A ház kapuján lévő rács szecessziós vonalvezetésű, amelyen a bécsi szecesszióra jellemző karikák is részei a vaskompozíciónak. Magán a kapun, fába vésvé, virágmotívumok találhatóak. Az ablakokat elválasztó lizénák csüngő motívumokat képeznek – a bejárati kapu mellett szintén láthatóak ilyenek. Ennek értelmében kijelenthető, hogy ezen a házon megjelenik a bácskossuthfalvi szecesszió minden eleme a maga érett formájában – az ab-

lakok felett található dekorációtól a virágmotívumon keresztül a csüngőig.

Eltűnő értékek

A falusi házak a lakosság számának csökkenésével gyakran gazdátlanokká, ennek következtében pedig az enyészet és a pusztulás áldozataivá válnak. Számos ház pedig a helytörténeti és esztétikai értékek figyelmen kívül hagyásával teljesen átépítenek, így nem maradnak meg a historizáló vagy szecessziós díszítések. Ennek a tendenciának egyik szemléletes példája a Posta utca

27-es számú háza, amely napjainkra csupán egy egyszerű, simára vakolt ház, az eredeti díszítésből nem maradt már semmi. Szerencsére Baranyi Anna 1977-ben megjelent tanulmányában, *A Posta utca művészettörténeti topográfijában* részletesen leírta ezt az épületet, így lehet némi fogalmunk, hogyan nézhetett ki a ház: „A Posta utcában a 27-es számú ház homlokzata készült szecessziós stílusban. A homlokzatán elhelyezkedő négy ablak fajanszlapokkal hangsúlyozott geometrikus díszítésű. A pilaszteres tagolást ugyan elhagyja, de három geometrikus díszítéssel ellátott lizéna segítségével tartja magát a homlokzat megszokott tagolásához. Főpárkánya horizontális vonalak segítségével van kialakítva, melyek között a rozettáknak megfelelő helyen (az ablakok felett) négyszögletes fajanszlapok helyezkednek el. Ez a ház 1926-ban épült” (BARANYI 1977: 57).

A falusi építészeti örökségek feltérképezése és dokumentálása elengedhetetlen. Baranyi Anna módszertani gyakorlatnak szánt kutatómunkája nemcsak pótolhatatlan adatokkal szolgált a jövő kutatói számára, hanem a múlt értékeinek átörökítése is egyben.

9. kép: A Gellér-féle ház ablaka. A szerző felvétele

IRODALOM

- BARANYI Anna 1977. A Posta utca művészettörténeti topográfiája. *Moravica monográfiája – Közlöny*, 2., 53–63.
- BECHTOLD Ágnes 2017. Az Alföld szecessziós növényi díszítvényeinek szimbolikája. In *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet-és várostörténetéről* (szerk. Brunner Attila, Mészáros Márta, Veress Dániel). Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza
- BESNYI Károly 2016. *Az utókornak*. Monográfia Helytörténeti Egyesület, Bácskossuthfalva
- GELLÉR Katalin 2005. A tulipánkert-mozgalom. In *Angyalokra szükség van*. MTA MK, Budapest
- NINKOV K. Olga 2012. A tulipán jegyében. In *100 éves a Szabadkai Városháza* (szerk. Gordana P. Vujnović). Községközi Műemlékvédelmi Intézet, Szabadka, 93–97.
- PETERDI Vera 2010. A bácskai Ungárok regényes története. Az Ungár család hagyatéka a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Történeti Muzeológiai Szemle*, 10., 231–256.
- PRČIĆ VUJNOVIĆ, Gordana–ALADŽIĆ, Viktorija–GRLIĆ, Mirko 2004. *Gradotvorci I*. Subotički stambeni objekti od baroka do moderne – *Városépítők I*. Szabadkai lakóépületek a barokktól a modernizmusig, Szabadka
- SCHUBERT, Peter 2012. *Die Wunderwelt des Jugendstils. Architekturdetails aus den Donauländern*. Verlag Stift, Klosterneuburg
- SZILÁGYI Mária–KERNER Gábor 2019. *Newtrad: A szegedi nagytáj építészeti útmutatója*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Móra Ferenc Múzeum, Szeged–Zenta
- VUKOV Éva–RAFFAI Judit–MIKUSKA Éva 2018. A 175 éves vajdasági magyar óvodapedagógia a nemzeti identitás és az anyanyelvhasználat kérdésének tükrében. *Tanulmányok*, 1., 179–194.

FORRÁSOK

- Az Újság*
Magyar Szó
Pesti Napló
Vállalkozók és Iparosok Lapja

JEGYZETEK

- ¹ A falu neve a történelem során sokszor változott. A török időkben bukkant fel az Omorovica névváltozat. Ehhez hasonló változatok egészen a századfordulóig szerepeltek: Omorovicza, Bács-Omorovicza, Ómorovicza. 1907-től Kossuthfalva, 1912-től pedig Bácskossuthfalva volt a falu hivatalos neve (BESNYI 2016: 65–66).
- ² Schumacher Jánosról igen kevés adatunk van. A korabeli sajtóból viszont tudjuk, hogy 1912-ben több ezer koronás adósságai miatt körözték (*Az Újság*, 1912 november 1., 13).
- ³ A régi óvoda épületét ma az Id. Kovács Gyula Á. I., a Papp Pál Cserkészcsapat, az Ifjúsági Fúvószenekar és a Zsáki József Sakk-klub használják.
- ⁴ A szabadkai szecessziós Városháza is ennek a mozgalomnak a nyomait mutatja (NINKOV K. 2012: 93–97). A tulipánmozgalomról lásd: GELLÉR 2005
- ⁵ Ezúttal is köszönöm Losonc Csáti Szabó Márta szíves adatközlését.
- ⁶ Érdekes megemlíteni, hogy a szomszédos Pacséron, amely csupán néhány kilométerre fekszik Bácskossuthfalvától, inkább a szecesszió magyaros változata dominál. A házakon gyakori a népművészet ihlette florális motívumok használata.